

UOT – 811.512.162

SAMİRƏ MƏRDANOVA*

CƏFƏR CABBARLININ “1905-Cİ İLDƏ” PYESİNDƏ AİLƏ-MƏİŞƏT
ÜSLUBU XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrlə zəngin olan 1920-1930-cu illər Azərbaycan xalqının həm siyasi, həm də ədəbi tarixində xüsusi mərhələ təşkil edir. Bolşevik hakimiyyəti, sovet rejimi, kolxoz quruculuğu, kollektivləşmə kimi mürəkkəb hadisələrlə xarakterizə olunan bu dövrün həqiqətlərini əks etdirən əsərlər çoxdur. Azərbaycan dramaturgiyasının populyar dramaturqu olan C.Cabbarlı məhz belə bir dövrdə yaşamış, dövrün tarixi-ictimai məzmununu səciyyələndirən pyeslər qələmə almışdır ki, bu pyeslər ailə-məişət üslubu xüsusiyyətləri baxımından zəngindir.

Cəfər Cabbarlının “1905-ci ildə” pyesi məlum dövrün mürəkkəb ictimai-siyasi probleminə həsr olunsa da, əsərin dilində ailə-məişət üslubu texnologiyalarına bütün genişliyi ilə müraciət edilmiş, kifayət qədər dramatik səhnələr yaradılmışdır.

Məqalədə görkəmli dramaturqun əsərdə istifadə etdiyi nitq priyomları, stilistik maneralar araşdırılmış, ayrı-ayrı personajların, eləcə də dövrün xarakterinin təqdimində ailə-məişət üslubu modellərindən faydalanma məharəti barədə konkret misallar əsasında müəyyən təsəvvür formalaşdırılmağa cəhd göstərilmişdir.

Açar sözlər: Cəfər Cabbarlı, “1905-ci ildə” pyesi, ailə-məişət üslubu, fərdi nitq texnologiyaları, dildə reformasiya hərəkatı.

Giriş. Müasir Azərbaycan ədəbi dili normalarının təkmilləşməsində müstəsna rol oynamış Cəfər Cabbarlının XX əsrin 20-ci, 30-cu illərində qələmə aldığı dram əsərləri, xüsusilə, “Sevil” (1928), “Almaz” (1931), “1905-ci ildə” (1931), “Yaşar” (1932), “Dönüş” (1932) ailə-məişət üslubunun ədəbilik meyarlarının stabiləşməsinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Azərbaycan ədəbi dili ailə-məişət üslubunun XX əsrin əvvəllərindəki vəziyyətini təsəvvür etmək üçün Cəfər Cabbarlının “1905-ci ildə” pyesi zəngin material verir. Pyesdə ilk növbədə Qarabağın Tuğ kəndində yaşayan iki ailənin – İmamverdi və Allahverdinin ailələri arasındakı hər cür siyasətdən uzaq bir münasibət təqdim edilir. “Müəllif bu iki kasıb ailənin güzəranını səmimiyyətlə, məhəbbətlə təsvir edərək inandırır ki, bu adamlar özləri heç zaman bir-birinə əl qaldırmazlar. Onların həyatları bir, məişətləri bir, zəhmətləri bir, sevincləri də bir, ehtiyacları və kədərləri də birdir” [Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı, III, 2007, s. 151].

Pyesdə ailə-məişət üslubu texnologiyaları. Pyesdə əsas hadisələr qadınların mükaliməsi ilə başlayır:

“Gülsün. Ay Nabat bacı! Ay Nabat bacı! Bu yiyəsi ölmüş çil toyuq iki gündür yenə də fal aparır. Heç bilmirəm hara baş götürüb gedir, deyirəm, bəlkə, sizin hinə gəldi.

Nabat. Hinə bax, ay Gülsün bacı, dünən hindən iki dənə qərib yumurta tapmışam.

Gülsün. Yiyəsi ölmüş bir yerdə oturub qaxıla bilmir.

Nabat. Ala, bunları da apar, dünən axşam əyirmişəm.

Gülsün. Nə xəbər, qaçhaqaç deyil ki, mənim hələ əyrilmiş yunum var.

Nabat. Sən allah, ay Gülsün bacı, mallar gələndə sən onları bir az yemlə, mən Eyvazı yola salım.

Gülsün. Dana gəlib, yemləmişəm, o biriləri də farağət elərəm. Sən arxayın ol, işini gör” [Cabbarlı C: 2005, s. 147].

Bu mükalimədə diqqəti cəlb edən həm azərbaycanlı Gülsünün, həm də erməni Nabatın “eyni dil”lə danışmasıdır ki, bu “dil təfəkkürü eyniliyi” kişilərin – azərbaycanlı İmamverdi ilə erməni Allahverdinin nitqi üçün də səciyyəvidir:

“İmamverdi (Allahverdiylə gəlir). Hansı cəhənnəmə getmişəm. Köpək oğlunun xarabasında qoyurlar rahat oturaq, bir parça zəhrimarı-mızı yeyək. Bir ay bəylik, bir ay biyar, üç ay qış, üç ay yaz, vur-tut bir ay işləyirsən.

Allahverdi. O da tövcü, naloq, dinməver.

* Bakı Dövlət Universiteti, Filologiya fakültəsi, Müasir Azərbaycan dilinin metodikası kafedrası, fil.ü.f.d., dos., samiremardanova@gmail.com

İmamverdi. Baş pulu, su pulu. Köpək uşağı, Allahın suyuna da çəpər çəkiblər ki, nə var mənimdir.

Allahverdi. Naçalnikə ver, pristava ver, ur-yadnikə ver, kəndxudaya ver, yüzbaşıya ver, köməkçiyə ver, miraba ver, ver... ver... ver..." [Cabbarlı C: 2005, s. 147-148].

Birinci mətn-mükəlimədə, təbii ki, qadın, ikincidə isə kişi məişətini əks etdirən söz və ifadələr işlədilməklə yanaşı, maraqlı bir məqam da var ki, nitqin etnoqrafik çaları kimi təzahür edən söyüşlər, qarğışlar və s. azərbaycanlı ər-arvadın dilindən səslənir: yiyəsi ölmüş (Gül-sün), hansı cəhənnəmə..., köpək oğlunun..., bir parça zəhrimarımızı... (İmamverdi).

Pyesdə xüsusi nitq effektləri. "1905-ci ildə" müəllifinin xalqın dil-üslub texnologiyalarına dərinədən bələdliyinin nəticəsidir ki, pyesin mükəlimələrində hər bir sosial mühitin və həmin mühitə mənsub insanların nitq tipologiyası o dərəcədə dəqiq verilir ki, personajın daxili aləmi, ictimai statusu, düşüncə tərzini barədə dərhal, onun səhnəyə çıxıb mükəliməyə qoşulduğu ilk anlardan tamaşaçıya aydın təsəvvür formalaşır. Dramaturqun personaj-obrazları tipikləşdirmə üsulları içərisində ilk növbədə ailə-məişət üslubu və ya nitqi materiallarına üstünlük verməsi, bu üslub-nitq materiallarını məharətlə spektrləşdirməsi, eləcə də digər funksional üslub texnologiyalarını məhz ailə-məişət üslubu kontekstində təqdim etməklə xüsusi nitq effektləri yaratması özünü ardıcıl şəkildə göstərir. Məsələn, mədən sahibi Salamovla millətçi intelligent Bahadırbəyin Bakı general-qubernatorunun arvadı Mariya Timofeyevnanın "hüzurundakı" söhbətləri buraya eyni məqsədlə gəlsələr də, tamamilə fərqli adamlar oluqlarını əks xarakter daşıdıqlarını aşkarlayır ki, burada da əsas göstərici bir neçə səciyyəvi ifadədir:

"Bahadırbəy. Möhtərəm... qrafinya həzrətləri!

Salamov. Adə, qrafinkə nədir? Bahadırbəy, adını de. Adını deyəndə, xoşu gəlir.

Bahadırbəy. Adını unutmuşam.

Salamov. Mariya Tumannifeynən.

Bahadırbəy. Mariya... möhtərəm qrafinya həzrətləri!

Salamov. Küt oğlu küt, yenə başladı qrafinkə həzrətləri. Yox, bir abgərdən həzrətləri!

Bahadırbəy. Xanım əfəndi, sizin bu günkü yovmailiniz biz müsəlmanlar üçün böyük

bir səadətdir. Bizim iqbal və səadəti-milliy-yətimiz...

Salamov. Buyur ağa, indi də zolladı milliy-yəni ortaya. Adə, sən yenə o milliy-yəni toxuşdurma ortalığa ey, sən güllərdən danış ey, deyinən Əmiraslanbəy Mərdəkandan gətirdib" [Cabbarlı C: 2005, s. 160].

Söhbət, təbii ki, məişət xarakterlidir, lakin onun mahiyyətində müəyyən "diplomatiqlik" var ki, bu da general-qubernatorun "hədiyyə həvəskarı" xanımını ələ salıb müsəlmanların tərəfində durmağa təhrik etməkdən ibarətdir.

Bəhadırbəydən fərqli olaraq Salamov daha konkret, daha praktik və sözünün arxasında bilavasitə "iş" dayanan adam olduğundan general-qubernatorun xanımını onun nitqini xüsusi qiymətləndirir:

"Salamov. Adə, bir belə keç! Mariya Tumannifeynən, padşah mənə böyük xəcalət verrib. Bu midalın əvəzinə sabah sizin barmağuvuza şəhərimizin ən böyük birilyantını taxacağam, Toxum-Yerisuiç, mən tavan altında qalan deyiləm. İnşallah, sizin də xəcalətinizdən çıxaram. Dahı bağışlayın, mən o ibarə ilə danışa bilmirəm.

Mariya. Məncə, siz çox gözəl danışırsınız, - həmişə qısa və aydın. Yaxşı, ağalar, qonaqlara baş çəkmək lazımdır. Sizi də orada gözləyirəm" [Cabbarlı C: 2005, s. 164].

Pyesdə erməni (Allahverdi) ilə müsəlmanın (İmamverdinin) bir-birinə hərbe-zorba gəlməsi mahiyyət etibarilə bir məişət dialoqu olsa da, 1905-ci ildə ermənilərlə müsəlmanlar arasında (və əlbəttə, çarizmin təhriki ilə) baş vermiş ciddi siyasi münəqişəni əks etdirir. Və bu, o deməkdir ki, yaxın qonşuları əli silahlı müxtəlif cəbhələrdə üz-üzə qoyan münəqişənin təfərrüatı onu törədənələrə məlum olsa da, siyasətdən tamamilə uzaq, hər hansı hadisəyə yalnız məişət maraqları səviyyəsində reaksiya verən erməni ilə müsəlman üçün tamamilə yaddır:

"Erməni. Ey, dəli müsəlman, qabağa soxulma, məzhəb haqqı, elə vuraram, motal kimi partlarsan.

Müsəlman. Uzun danışma, qurumsaq. O Əlinin qəzəb oğlu Əbülfəzabbas haqqı, torpağını torba ilə daşıyacağam. Kişisən, başını çıxar, möhürlüyüm alını.

Erməni. A gedə, İşxan, apar o uşaqları, daldan salın o köpəy oğlu müsəlmanı dövrəyə.

Müsəlman. O Əlinin qəzəb oğlu Əbülfə-zabbas haqqı, lap bir rot da gəlsəniz, ayaq geri basan deyiləm. Cücə kimi dənlərəm sizi. Mənə qarabağlı deyərlər. Kişisən, təkbətək gəl, qaraldım gözünün altını” [Cabbarlı C: 2005, s. 194].

Göründüyü kimi, bu qarşılıqlı təhqirlər mə-sələnin mahiyyətini bilməməkdən, özlərindən asılı olmayaraq düşdükləri hadisənin əlində əsi-rə çevrilmiş və yalnız anlaşılmaz situasiyanın

doğurduğu emosiyalarla bir-birinə “hücum edən” insanların “ünsiyyət” formasıdır. Və ki-fayət qədər təbiidir.

Nəticə. Ümumiyyətlə, görkəmli dramaturq xalq dilinin (və ünsiyyət texnologiyalarının) bö-yük bilicisi olaraq “1905-ci ildə” pyesində də bədii drammatizmi gücləndirmək üçün ailə-məi-şət üslubu elementlərindən ustalıqla yararlan-mışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Cabbarlı C. Əsərləri, III cild, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 368 səh., Tərtib edən: Asif Rüstəmli.
2. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı, I cild, Bakı, BDU nəş., 2007, 504 səh.

Samira MARDANOVA

THE FEATURES OF THE FAMILY-EVERYDAY LIFE STYLE IN J.JABBARLI'S PLAY “IN 1905”

SUMMARY

The years between 1920-1930, rich in complex socio-political events, play a special role in both the political and literary history of Azerbaijan. There are many works that reflect the true nature and realities of this period which is characterized by complex events such as the rule of the Bolsheviks, the Soviet regime, the construction of collective farms, and collectivization. J.Jabbarli, a popular playwright of Azerbaijani drama, lived in such a period and wrote plays characterizing the historical and social content, these plays were rich with the family-everyday life style.

Though Jafar Jabbarli's play “In 1905” is dedicated to the complex social-political issue of the certain period the playwright made extensive use of the technology of the family-everyday life and created enough dramatic scenes.

The article deals with the research of the speech methods, stylistic manners used by the outstanding playwright in his play “In 1905”; the creative use of the models of the family-everyday life style in the description and presentation of the characters and peculiarities of that period is shown on the basis of the concrete examples and facts.

Keywords: *J.Jabbarli, the play “In 1905”, family-everyday life style, individual speech technology, reformation in the language.*

Самира МАРДАНОВА

ОСОБЕННОСТИ СЕМЕЙНО-БЫТОВОГО СТИЛЯ В ПЬЕСЕ ДЖАФАРА ДЖАББАРЛЫ «В 1905 ГОДУ»

РЕЗЮМЕ

Богатые сложными общественно-политическими событиями 1920-1930 годы, являются особым этапом политической и литературной истории азербайджанского народа. Есть много работ отражающие реалии этого периода, которые характеризуются такими сложными событиями, как большевистское правительство, советский режим, строительство колхозов, коллективизация. Популярный драматург азербайджанской драмы Д.Джаббарлы, жил в такой период и писал пьесы, характеризующие историческое и социальное содержание периода, которые богаты с точки зрения особенностями семейно-бытового стиля.

Хотя пьеса Джафара Джаббарлы «В 1905 году» посвящена сложной общественно-политической проблеме указанного периода, в ее языке широко использованы технологии семейно-бытового стиля и создано достаточное количество драматических сцен.

В статье исследуются речевые приемы, стилистические манеры, используемые выдающимся драматургом в пьесе «В 1905 году»; на основе конкретных примеров и фактов показано творческое использование моделей семейно-бытового стиля в описании и презентации персонажей и характерных особенностей того времени.

Ключевые слова: *Джафар Джаббарлы, пьеса «В 1905 году», семейно-бытовой стиль, индивидуальные речевые технологии, реформация в языке.*